

УДК 343.54

Світлана Якимова

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права і процесу
Навчально-наукового інституту
права, психології та інноваційної освіти
Національного університету “Львівська політехніка”,
s_v_volk@ukr.net
ORCID ID: 0000-0003-1440-5925

Юлія Комісарчук

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального процесу та криміналістики
Інституту підготовки фахівців для підрозділів
Національної поліції
Львівського державного університету внутрішніх справ

ПЕРСПЕКТИВНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ ВІКТИМОЛОГІЧНОЇ КОМПОНЕНТИ У СИСТЕМІ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ

<http://doi.org/10.23939/law2021.30.225>

© Якимова С., Комісарчук Ю., 2021

Розвинено комплексний підхід до тлумачення системи запобігання злочинності. В сучасних умовах її невід’ємною складовою має стати віктимологічне запобігання кримінальним правопорушенням у реальних умовах місця та часу. Наведено аргументацію щодо пріоритетності розвитку віктимологічної компоненти запобігання злочинності. Це, зокрема, можливість досягти зниження рівня злочинності без залучення істотних матеріальних ресурсів, спираючись на природне прагнення людини до самозбереження та самозахисту. Досліджено особливості віктимологічних заходів запобігання злочинності як окремого виду найгуманніших юридичних практик протидії злочинності. Зважаючи на українські реалії сьогодення, проаналізовано найкращі зразки європейського досвіду.

Систематизовано основні ознаки сучасного стану розвитку віктимологічної компоненти запобігання злочинності в Україні. Це зокрема: поступальний розвиток вітчизняної нормативно-правової бази у напрямі захисту прав потерпілих і жертв кримінальних правопорушень; формування окремої ланки державних спеціальних суб’єктів забезпечення захисту потерпілих; інституційна розбудова мережі громадських організацій віктимологічного спрямування; розроблення адресних заходів захисту прав та інтересів окремих категорій осіб (дітей; жінок; викривачів корупційних проявів; жертв насильницьких зникнень і членів їхніх сімей тощо). Узагальнено, що такі тенденції розвитку віктимологічної компоненти в Україні узгоджуються із європейськими та міжнародними стандартами захисту жертв кримінальних правопорушень.

Обґрунтовано доцільність подальшого розвитку віктимологічної компоненти у системі протидії злочинності у таких напрямках: формування вітимологічної політики, розвиток спеціальних методик впливу на віктимогенні фактори та жертви кримінальних правопорушень; залучення громадських та державних інституцій до оцінювання й моніторингу стану віктимологічної ситуації в державі, окремих її території чи груп населення; удосконалення наукових засад програмування заходів віктимологічного запобігання злочинності.

Розвинено змістове наповнення ефективної для України віктимологічної політики, яка має відповідати суспільним запитам сьогодення. Зокрема, правова віктимологічна політика повинна охоплювати законодавчу сферу, правозастосування, ідеологічну складову, що спрямована на зниження рівня віктимності у суспільстві; забезпечення компенсаторних гарантій жертвам реалізованих правопорушень тощо.

Ключові слова: віктимність; запобігання; програмування заходів; моделювання; віктимологічна політика.

Постановка проблеми. Запобігання злочинності – це цілеспрямований вплив держави, суспільства, фізичних та юридичних осіб на явища та процеси, які в реаліях сьогодення, на різних рівнях і в різних масштабах детермінують злочинність. Метою такої діяльності є зниження рівня злочинності та її суспільної небезпеки. В умовах об'єктивної дійсності злочинність проявляється у формі кримінально каранних діянь. Запобігання злочинності як системна діяльність складається з таких базових підсистем: організаційно-правове забезпечення; інформаційно-аналітичний і науковий супровід; суб'єкти та об'єкти запобігання злочинності; сукупність заходів запобігання злочинності. Як доводить практика, сьогодні запобігання злочинності переважно здійснюють правоохоронні органи, а як основні об'єкти такої юридичної практики розглядаються причини та умови, які сприяють вчиненню кримінальних правопорушень або ж особи з криміногенними нахилами й, передусім ті, які вчинили кримінальні правопорушення. Натомість сучасні результати кримінологічного аналізу злочинності доводять, що пізнання злочинності як складного соціально обумовленого явища, а отже, й ефективні розроблення і реалізація заходів запобігання їй, має відбуватися з урахуванням взаємозв'язків злочинності з віктимністю жертв кримінальних правопорушень. У кримінологічній теорії діяльність, яка спрямована на зниження рівня групової (масової) та індивідуальної віктимності, а також кількості жертв реалізованих кримінальних правопорушень розглядається як невід'ємна складова (чи напрям) запобігання злочинності [1, с. 126]. Отже, сучасна система запобігання злочинності має бути комплексною, невід'ємною складовою якої є віктимологічна компонента. Окрім цього, заходи запобігання кримінальним правопорушенням також повинні розробляти, зважаючи на наявність дихотомії “злочинець–жертва” та з урахуванням віктимологічних ситуацій і детермінант.

До того ж віктимологічне запобігання злочинності не потребує значних матеріальних ресурсів і спирається на природне прагнення людини до самозбереження, самозахисту, а отже, додає внутрішнього потенціалу для ефективного розвитку і функціонування усієї системи запобігання злочинності [2, с. 20]. Віктимологічне запобігання – це одна з найгуманніших юридичних практик протидії злочинності, що довела свою ефективність й на теренах європейських держав. Однак, попри перспективність, у діяльності суб'єктів запобігання злочинності в Україні віктимологічна компонента залишатися невинувато недооціненою й, зокрема, через брак кримінологічних рекомендацій щодо можливих шляхів її розвитку в сучасних умовах.

Аналіз дослідження проблеми. Пошук шляхів удосконалення запобігання злочинності за допомогою захисту жертв кримінальних правопорушень ретельно розроблено у наукових працях багатьох провідних вітчизняних і закордонних учених і, зокрема: Ю. М. Антоняна, М. М. Бабасва, О. М. Бандурки, Ю. В. Бауліна, В. С. Батиргарєєвої, В. І. Борисова, Т. В. Варчук, К. В. Вишне-

вещького, Г. Гентіга, В. В. Голіни, Б. М. Головкина, Г. Гросса, О. М. Гуміна, І. М. Даньшина, О. М. Джужі, А. О. Джужі, Т. А. Денисової, А. П. Закалюка, А. Ф. Зелінського, Є. М. Моїсеєва, І. Полубинського, Д. В. Рівмана, В. О. Тулякова та ін. Окремі аспекти правового захисту жертв кримінальних правопорушень та змісту заходів віктимологічного запобігання висвітлено у науковому доробку, зокрема західноєвропейської віктимологічної школи (М. Вольфганг, Р. Гассер, І. Маттес, Х. Нагель, Б. Станков, А. Фаттах, Б. Холист, Г. Шнайдер). Разом з тим, незважаючи на неоціненні напрацювання цих та низки інших провідних учених, віктимологічна компонента запобігання злочинності в сучасній Україні потребує подальшого розвитку й, зокрема з урахуванням об'єктивних реалій сьогодення та недоліків чинної практики кримінологічної протидії.

Мета полягає у тому, щоб з кримінологічного погляду проаналізувати проблемні питання сучасної практики запобігання злочинності в Україні та запропонувати шляхи її удосконалення завдяки розвитку її віктимологічної компоненти.

Виклад основного матеріалу. Віктимологічне запобігання як вид соціальної практики характеризується такими ознаками: специфічний об'єкт запобігання (реальні та потенційні жертви, віктимогенні ситуації); інформаційне забезпечення спирається на використання спеціальних схем виявлення типів жертв кримінальних правопорушень; у арсеналі методів впливу переважають методи переконання та надання допомоги; у процесі юридичної практики ширше використовуються механізми взаємодопомоги та взаємної згоди на застосування заходів впливу; спрямованість заходів на нейтралізацію вітимо небезпечних ситуацій; особлива увага звертається на кримінальні правопорушення із провокаційною поведінкою потенційної жертви тощо.

Як засвідчують реалії сьогодення, віктимологічна компонента у системі запобігання злочинності в Україні реалізується, переважно, адресно щодо захисту прав та інтересів окремих категорій осіб (дітей від сексуальної експлуатації та інших форм насильства, осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, жертв насильницьких зникнень, членів їхніх сімей, викривачів корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень тощо). Це цілком узгоджується з європейськими стандартами захисту жертв кримінальних правопорушень. Характеризуючи стан розвитку віктимологічної компоненти запобігання злочинності в Україні, варто вказати на поступальний розвиток нормативно-правової бази у напрямі захисту прав потерпілих і жертв кримінальних правопорушень; формування окремої підсистеми державних спеціальних суб'єктів, діяльність яких спрямована на забезпечення захисту потерпілих; інституційну розбудову мережі громадських організацій віктимологічного спрямування тощо. Разом з тим, не завжди такий розвиток відбувається системно, прогнозовано чи з урахуванням результатів віктимологічного моделювання.

Отже, одним з основних напрямів посилення віктимологічної компоненти у системі запобігання злочинності має стати поступове формування державної віктимологічної політики, яка б визначала першочергові кримінально-правові сфери, які слід наповнити конкретним віктимологічним змістом [3, с. 88–89]. Ефективна віктимологічна політика повинна відповідати таким суспільним запитам:

- забезпечувати належне функціонування механізму взаємодії між громадянами і системою кримінальної юстиції;
- гарантувати дотримання процесуальних прав людини;
- формувати належну організаційно-правову основу для подальшого розвитку можливостей інститутів громадянського суспільства, релігійних об'єднань, соціальних фондів, органів місцевого самоуправління з метою зниження рівня віктимізації населення [4, с. 32–37].

Як слушно зауважують Ю. А. Воронін, А. В. Майоров, правова віктимологічна політика має охоплювати: законотворчу діяльність держави; удосконалювання правозастосовної практики і правової ідеології щодо захисту прав і законних інтересів жертв кримінальних правопорушень; забезпечення правових гарантій компенсації завданих збитків і зниження рівня віктимності в суспільстві [5, с. 204].

Наступним напрямом посилення віктимологічної компоненти у системі запобігання злочинності повинно стати поширення практики наукового програмування системи заходів впливу на потенційних жертв і жертв уже реалізованих кримінальних правопорушень. Метою програмування віктимологічного запобігання злочинності має стати зниження рівня віктимності населення на певній території за певний період часу. Програмні віктимологічні заходи повинні розроблятися щодо різних моделей видів злочинності та віктимності. Типова модель програми віктимологічного запобігання злочинності може складатися з таких основних трьох частин:

- аналітичної, що передбачає коротку віктимологічну характеристику загальносоціальних явищ і процесів, кримінологічну інформацію щодо стану злочинності та віктимності населення загалом та окремих категорій, якість попередньої роботи суб'єктів у напрямі віктимологічного запобігання злочинності;

- прогностичної, що містить відомості про майбутній стан загальносоціальних явищ і процесів;

- контрольної, яка вказує на розподіл сил, засобів, ресурсів, терміни виконання заходів віктимологічного характеру, їх виконавців, а також охоплює основні напрями віктимологічного запобігання [6, с. 204].

Програмне забезпечення віктимологічного запобігання злочинності не лише сприятиме ширшому залученню громадянського суспільства до діяльності щодо недопущення вчинення кримінальних правопорушень, але й приверне увагу суспільства до актуальності й важливості проблематики дотримання правил особистої віктимологічної безпеки.

Важливим напрямом удосконалення віктимологічного запобігання є подальший розвиток спеціальних методик впливу на віктимогенні фактори та жертв кримінальних правопорушень. Для прикладу, однією з найефективніших, що не виправдано практично не застосовується у сучасній діяльності поліції, є методика віктимологічного картування. Ця віктимологічна технологія передбачає нанесення на великомасштабну карту у вигляді відповідних знаків не лише відомостей про виявлені кримінальні правопорушення, з вказівкою на час, місце й спосіб учинення суспільно небезпечних діянь, але й інформації, одержаної у результаті віктимологічного анкетування й експертних оцінок. Такий підхід сприяє можливостям одержання оперативних відомостей щодо процесів віктимізації окремих об'єктів, територій та груп населення, які найвразливіші до конкретних видів кримінальних правопорушень у реальних умовах місця та часу.

За кордоном виявити рівень віктимізації населення поліції допомагають численні громадські та державні інституції, які цілеспрямовано проводять відповідні соціологічні дослідження (Міжнародний інститут ООН з вивчення злочинності та правосуддя; Центр ООН з міжнародного запобігання злочинності; Європейський інститут ООН із запобігання злочинності та контролю над правопорушниками тощо). Отже, важливою умовою ефективної віктимологічної профілактики є збирання, узагальнення й моніторинг кримінологічної інформації про потенційних та реальних жертв кримінальних правопорушень, а також обстановку вчинення суспільно небезпечного діяння, яка сприяє реалізації кримінальних намірів.

Найрезультативнішим методом індивідуальної віктимологічної профілактики є типологічний метод, який передбачає використання типологічних моделей, розроблених у кримінологічній науці для того, щоб визначити, до якого типу належить потенційна жертва чи жертва уже реалізованого кримінального правопорушення. Надалі це дає змогу уточнити, який комплекс профілактичних заходів відносно цієї особи може виявитися найрезультативнішим, зважаючи на механізм її віктимізації та особисті психологічні якості.

Висновки. Розглянуті у публікації напрями можливої активізації віктимологічної компоненти в системі запобігання злочинності не претендують на вичерпність. Разом з тим, як видається,

поступове формування державної віктимологічної політики, науковий супровід програмування системи заходів впливу на потенційних жерств і жертв уже реалізованих кримінальних правопорушень, а також подальший розвиток спеціальних методик впливу на віктимогенні фактори та жертв кримінальних правопорушень, сприятиме ширшому залученню громадянського суспільства до діяльності щодо недопущення вчинення кримінальних правопорушень, а також приверне увагу суспільства до важливості дотримання правил особистої віктимологічної безпеки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Українська кримінологічна енциклопедія (2017); за заг. ред. В. В. Чернея, В. В. Сокурєнка; упоряд. О. М. Джужа, О. М. Литвинов. Харків–Київ: Харк. нац. ун-т внутр. справ; Нац. акад внутр. справ, Кримін. асоц. України, Золота миля. 804 с.
2. Майоров А. В. (2013). Віктимологіческая профілактика в отношении несовершеннолетних. *Правопорядок: история, теория, практика*. 1 1. С. 20–23.
3. Гаджиева А. А. (2013). Віктимологіческие аспекты уголовной политики. *Юридический вестник ДГУ*. С. 85–89.
4. Вишневецкий К. В., Кубякин Е. О. (2014). Кримінологіческая модель ви́ктимности социальных групп как элемент системы профилактики преступлений. *Виктимология*. 1. С. 32–37.
5. Воронин Ю. А., Майоров А. В. (2015). Правовая ви́ктимологіческая политика России: концептуальные аспекты. *Кримінологический журнал Байкальского государственного университета экономики и права*. Т. 9, № 2. С. 201–208.
6. Бородин С. В. (1990). Борьба с преступностью: теоретическая модель комплексной программы. Москва: Наука. 272 с.

REFERENCES

1. *Ukrainska kryminolohichna entsyklopediia* [Ukrainian Criminological Encyclopedia] (2017); za zah. red. V. V. Chernieia, V. V. Sokurenka; uporiad. O. M. Dzhuzha, O. M. Lytvynov. Kharkiv–Kyiv: Khark. nats. un-t vnutr. sprav; Nats. akad vnutr. sprav, Krymin. asots. Ukrainy, Zolota mylia. 804 p.
2. Maiorov A. V. (2013). *Vyktymolohycheskaia profylaktykoi v otnoshenyy nesovershennoletnykh*. [Victimology prevention for minors]. *Pravoporiadok: ystoryia, teoryia, praktyka*. No. 1 (1). P. 20–23.
3. Hadzhyeva A. A. (2013). *Vyktymolohycheskye aspekty uholovnoi polytyky* [Victimological aspects of criminal policy]. *Yurydycheskyi vestnyk DHU*. No. 3. P. 85–89.
4. Vyshnevetskyi K. V., Kubiakyn E. O. (2014). *Kryminolohycheskaia model vyktymnosti sotsyalnykh hrupp kak element systemy profylaktyky prestuplenyi* [Criminological model of victimhood of social groups as an element of the crime prevention system]. *Vyktymolohyia*. No. 1. P. 32–37.
5. Voronyn Yu. A., Maiorov A. V. (2015). *Pravovaia vyktymolohycheskaia polytyka Rossyy: kontseptualnye aspekty* [Legal victimological policy of Russia: conceptual aspects]. *Kryminolohycheskyi zhurnal Baikalskoho hosudarstvennoho unyversyteta ekonomyky y prava*. Т. 9, No. 2. P. 201–208.
6. Borodin S. V. (1990). *Borba s prestupnosti: teoretycheskaia model kompleksnoi prohrammy* [The fight against crime: a theoretical model of a comprehensive program]. М.: Nauka. 272 p.

Дата надходження: 15.03.2021 р.

Svitlana Yakymova

Institute of Jurisprudence and Psychology at
Lviv Polytechnic National University,
Doctor of philosophy, Docent
of the Department of criminal law and process

Julia Komissarchuk

Institute for training specialists for departments
National Police
Lviv State University of Internal Affairs
Doctor of philosophy, Docent
of the Department of criminal procedure and forensics

PROSPECTIVE DIRECTIONS OF VICTIMOLOGICAL COMPONENT DEVELOPMENT IN THE CRIME PREVENTION SYSTEM IN UKRAINE

A comprehensive approach to the interpretation of the crime prevention system has been developed. In modern conditions, its integral part should be victimological prevention of criminal offenses in real conditions of place and time. The argumentation on the priority of development of the victimological component of crime prevention is given. This is, in particular, an opportunity to achieve a reduction in crime without the involvement of significant material resources, based on the natural human desire for self-preservation and self-defense.

The peculiarities of victimological measures to prevent crime as a separate type of the most humane legal practices in combating crime have been studied. Taking into account the Ukrainian realities of today, the best examples of the European experience are analyzed.

The main features of the current state of development of the victimological component of crime prevention in Ukraine are systematized. These are: progressive development of the domestic legal framework in the direction of protection of the rights of victims and victims of criminal offenses; formation of a separate link of state special subjects to ensure the protection of victims; institutional development of the network of victimological public organizations; development of targeted measures to protect the rights and interests of certain categories of persons (children; women; whistleblowers; victims of enforced disappearances and members of their families etc). It is generalized that such tendencies of development of the victimological component in Ukraine are coordinated with the European and international standards of protection of victims of criminal offenses.

The expediency of further development of the victimological component in the system of combating crime in the following areas is substantiated: formation of victimological policy, development of special methods of influencing victimogenic factors and victims of criminal offenses; involvement of public and state institutions in the assessment and monitoring of the victimological situation in the state, its individual territories or groups of the population; improvement of scientific bases of programming of measures of victimological prevention of crime.

The content of an effective victimological policy for Ukraine, which must meet the public demands of today, has been developed. In particular, legal victimology policy should cover the legislative sphere, law enforcement, ideological component, aimed at reducing the level of victimhood in society; providing compensatory guarantees to realized victims of offenses, etc.

Key words: victimization; prevention; event programming; modeling; victimology policy.